

Ziya Gökalg'ın Manzumelerinde Toplumsal Hafızanın İnşası Olarak Mitik Mekân

Birol BULUT*

Öz

Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden biri olan Ziya Gökalg; sosyolog, fikir adamı kimliğinin yanı sıra şair olarak da karşımıza çıkar. Manzumeleri estetik olmaktan ziyade zamanın meselelerine yönelerek fikri önceler. Dönemin öncelikli meselesi ise dağılan devleti kurtaracak fikri bir mecraya sokmaktır. Ona göre milliyetçilik bu yollardan biridir. Ulusal bilinci inşa etmek için Orta Asya'ya uzanan Gökalg milli destanlara, efsanelere, menkıbelere, mitolojiye yönelir. Kaynağını anlatılardan alan mitik mekân, sahip olduğu değerlerin üzerine yeni anlamlar yüklenerek hatıra ve hafıza oluşturmaın temel bileşeni hâline gelir. Uzak geçmişin ritüellerini, sembollerini, zaferlerini, kültürünü ön plana çıkaran ve mitsel anlamlar ihtiva eden bu mekânlar yeniden üretilerek bugün ile bağlantısı kurulur. Ziya Gökalg özellikle 1911-1915 yılları arasında kaleme aldığı şiirlerde mitik mekânları ele alarak ulus tandanslı toplumsal hafıza oluşturmaya çalışır. Çalışmanın amacı Ziya Gökalg'ın manzumelerinde milliyetçiliğin romantik söylemlerinden biri olan mitik mekân unsurlarını tespit etmek ve tespit edilen mitik mekânların hafıza ve kimlik üzerindeki işlevini incelemektir. İlgili manzumeler bütünlük arz ettiği için kronolojik okuma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalg, manzume, milliyetçilik, toplumsal hafıza, mitik mekân.

* Dr. Öğretim Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırklareli, Türkiye.
Elmek: birol.bulut@klu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8578-9896>.

Geliş Tarihi / Received Date: 25.01.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.03.2021

DOI: 10.30767/diledeara.868156

Mythical Space As A Building Block Of Collective Memory In Ziya Gökalp's Poems

Abstract

Ziya Gökalp, as an influential name with his ideas, is one of the significant names of Turkish intellectual history. In addition to being a sociologist and an intellectual, he is also a poet. Besides being aesthetic works, his poems prioritize ideas by focusing on the issues of his times. The primary issue of his times is to put forward the idea of saving the fallen state. Along with this purpose, for him, nationalism is one of those ideas. In order to build the national consciousness, he focuses on Gökalp national sagas, legends, epics, mythologies that root back to Middle Asia. By ascribing new meanings onto old ones, narrated mythical space becomes a significant point to create collective memory. These places, which highlight the rituals, symbols, victories and culture of the distant past and contain mythical meaning, are reproduced and connected with the present. Ziya Gökalp tries to revive national memory as he combines his data with mythical space in his poems in the years of 1911-1915. The aim of the study is to examine the mythical space as a romantic discourse of nationalism and to point the impact of these mythical spaces upon memory and identity. As the related poems are in integrity, chronological reading has been done.

Keywords: Ziya Gökalp, poem, nationalism, collective memory, mythical space.

Extended Summary

19th and 20th centuries are times when Ottoman Empire lost land and faced falling as a result of dealing with nationalist rebellions. Observing the peril as an Ottoman intellectual, Gökalp sees nationalism as the way out even though it conflicts with Ottoman state tradition. For etymology, he studies the geography where Turkish race was born. He knows that there is a disconnectedness and difference between Middle Asia Turkishness and Ottoman Turkishness as the bond of continuity between the past and present is gone. Although the reason for this disconnectedness could be the notion of belief, having a common memory in terms of culture and language seems to be more significant. In order to build a unity and to close the gap, memories placed in subconscious needs to be brought back to life. Space stands out in terms of reproducing memory, having continuity and constructing new meanings. For that reason, Gökalp, as the subjects of his poems, focuses on Central Asia, where the Turks were born, the epics, legends, stories and mythology created here. By combining geography with mythical space, he not only derives cultural meanings but also produces extraordinary things about the origin in order to create national identity.

Mythical spaces in his poems can be divided into 3:

1. Mythical spaces of a wide geography: Turan, Kızılelma
2. Mythical spaces of earliest settlements: Karakurum, Turfan, Ötüken, Beşbalık
3. Holiness Ascribed Mythical spaces: Tanrı Dağ, Altun Dağ, Gök Dağ, Tarhan Dağı, Tükün Dağı, Ergenekon.

A link between Central Asia and Ottoman lands is established through mythic sites. This link is the emergence and rebirth of myths that highlight the Turkish identity. Paying attention to the poems, it could be observed that he makes use of the mythical sites of Turan, Karakurum, Ötüken, Tanrı Dağ, Altun Dağ and Ergenekon, which symbolize these myths, more than the others. However, the use of mythical spaces is neither a longing for the past nor a desire

to live the past in the “moment”. These mythical spaces build identity through ancestry as they contain exemplary messages presenting the struggle Turkish ancestors had for creating the “moment”. These messages are the determination of struggle, the consciousness of the country-homeland, and the unity of idea and ideal. In order to establish this unity, in accordance with mythical space, he makes use of mother tongue as much as possible and prefers the style of epic and saga. As a result of these, in order to remove distance and boundaries, he opposes canonical historiography. Instead, he recenters memory and emotion. Along with this purpose, reinvented mythical spaces function as a mirror for future.

Ziya Gokalp's source is the West, which builds itself with the nation-state model and feeds on Greco-Roman culture and mythology and conveys this through the expressive power of romanticism. Even though he refers to the West, he does not adopt a secular understanding. He is neither emulative nor eclectic. He is aware that nationalism unites the West but it causes disintegration for the Ottoman Empire. For this, he tries to create a synthesis to prevent collapse and to become a nation by integrating with the Turkish world. This synthesis includes Islam, Turkism, and Westernization. He is Western in method, Turkish in consciousness, and Muslim in belief.

Giriş

On dokuzuncu yüzyıl yenedünya düzeninin inşa edildiği, sınırların değiştiği, sistemin yeni baştan kurgulandığı bir çağdır. Ulus devletleri ortaya çıkaran bu dönüşümden olumsuz anlamda etkilenen devletlerden biri de üç kıtada hâkimiyet alanı kurmuş olan Osmanlı Devleti'dir. Fransa'da gerçekleşen ihtilali "bozgunculuk" olarak tanımlayan ve bu hadisenin kendisini etkilemeyeceğini düşünen Osmanlı, bünyesinde barındırdığı birçok ulusun isyanı neticesinde toprak kayıplarına engel olamaz. Son kertede Osmanlı da bu sarmaldan çıkış yolunu milliyetçilikte aramaya başlar.

Osmanlı aydınları içinde buldukları kaotik ortamdan çıkabilmek adına çeşitli fikir akımlarını gündeme getirir. Bu fikirler doğrultusunda reformlar yapılır, fermanlar yayımlanır. Lakin çabaların hiçbiri Osmanlı'nın dağılmasını engellemez. Bu cereyanlar içerisinde tartışmaların yoğunlaştığı on dokuzuncu asırda "ulus-devlet" fikri Osmanlı için parçalanma anlamı taşıdığından Türk kimliğinin pek öne çıkarılmadığı görülür. Ancak yirminci yüzyıla birlikte iç ve dış politikadaki gelişmeler, geriye kalan topraklarla devletin birlik ve bütünlüğünü sağlama düşüncesi bir anlamda milliyetçiliği zorunlu kılar. Türkçülüğün sistematik hâle gelmesini sağlayacak ve kendinden sonraki nesillere yol gösterecek isim ise bu minvaldeki kitapları, makaleleri ve hatta şiirleri ile Ziya Gökalp'tır. Bir dava adamı olarak karşımıza çıkan Gökalp (1989: 97): "Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır." diyerek ülkenin içinde bulunduğu durumdan bir an önce çıkabilmesi adına estetik hazlardan vazgeçip, sanatın içinde bulunulan koşullar etrafında şekillenmesini ister. Çünkü şartlar duygunun fikre dönüşmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla onun manzumeleri, ulus ve toplumsal kökene dair milliyetçi söylemin kavramsal boyutlarını işleyerek millî kültür bilincinin oluşumuna hizmet eder. Bunun için bazı şiirlerinde mitik imgeleri kullanır. Bu imgelerden olan mitik mekânlar, Gökalp'ın şiirlerinde milliyetçi söylemin alt yapısını oluşturur. Coğrafyanın bir parçası olan mekân, soy arayışı içerisinde milliyetçi sembol hâline gelerek coğrafyayı da kapsayan anlamlar yüklenir. Mitik

mekân şiirde gerçekte hayal arasında yeniden üretilen, ulus ideolojisiyle anlam kazanan, toplumsal hafızayı canlandıran imgeye dönüşür.

Gökalkp'ın şiirlerinin felsefi temellerine ilişkin, Batı düşüncesinin gelişim evrelerinde önemli bilgiler mevcuttur. Batı, kendi içerisinde gerçekleştirdiği sorgulamanın nihayetinde Aydınlanma Çağı'nı doğurmuştur. Bu evre yerleşik siyasi, toplumsal ve felsefi düzenin alt üst edildiği bir dönemdir. Süreçte iradenin bir değer olarak öne çıkmasıyla birlikte idari manada kralların yeri sorgulanır ve bu dönüşüme paralel olarak "vatan, millet" gibi kavramlar kendini göstermeye başlar. On sekizinci yüzyılın son çeyreğinde yükselişe geçen "ulus" fikri, on dokuzuncu yüzyılda kurumsallaşır. Kültürel unsurlar ön plana çıkarılarak uygarlığın temeli milliyetçilikte aranır. Artık "Avrupa'nın temeli ulus devlet" olmuştur (Delanty, 2013: 174).

Milliyetçilikle ilgili düşüncelerin -bu konu hakkında bir dizi tartışma ve kategorizasyon sorunu olsa da- Alman romantizmi ile yoğunlaştığı kanısı hakimdir. Estetik duyarlılık ile kendini göstermeye başlayan Alman romantizmi, Prusya'nın kendi içerisinde yaşadığı meselelerden dolayı siyasi boyut kazanır. Isaiah Berlin (2004: 78-81), bu noktada Alman romantizminin gerçek kurucuları olarak Herder ve Kant'ı görür. Herder sanatçının benliğini, özünü, psikolojisini, kimliğini eserine yansıttığı görüşündedir. Bu düşüncenin yeniliği edebî eserin toplumsallığı, kurulan dilin ulusa ait soy ve kültürle bağlantısıdır. Halk şiirleri, destanlar, masallar, manzum ve mensur anonim eserler, alt-üst tabaka fark etmeksizin, ulus anlayışının merkezidir. Bu eserleri, dili, imgelemi en iyi anlayabilecek olan yine o toplumun kendisidir ve Herder bu durumu şöyle ifade eder: "Aynı gruba ait olan insanlarda ortak olan şey, onların ne oldukları, başka yerlerdeki başkalarıyla ortaklaştıkları şeylerden daha çok belirler." (Herder'den akt. Berlin, 2004: 82). Burada ırki bir ayırmadan ziyade toplumsal iletişim ve anlamın kendisi öne çıkar. Edebî metinler aracılığı ile ortak anlamlar dünyası kuran, toplumun bilinçdışında bulunan imgelerin kaynağı olan dil, toplumu birleştirici güç konumuna gelerek müşterek bir gelecek inşa sürecinin temel dayanak noktası olur (Hobsbawn, 2010: 136). Çünkü bir toplumsal hafıza aracı olarak edebiyat, romantik tavırla millî birliği sağlamak, toplumun tahayyül dünyasını genişletmek amacı ile uzak geçmişe uzanan ve onu yeniden üreten nosyon hâlini alır (Paz, 1996: 16). Burada önemli

olan nelerin hatırlanıp nelerin unutulacağıdır. “Ulus-devleti” fikrini inşa edecek ve kalıcı kılacak hatıralar seçilerek; yıkımlar, felaketler, geleneği hatırlatacak veriler ise unutulacaktır¹.

Milliyetçi düşüncenin alt yapısını hazırlayan isimlerden biri de Kant’tır (Berlin, 2004: 90). Onun, insan doğasına dair görüşleri önem arz eder. Ona göre insanın özünü teşkil eden “irade” kavramı onu diğer varlıklardan ayırır. İradesini kullanarak özgürlüğü yakalayan bireyin siyasi alandaki tercihi de yaptığı seçimi yönetimde görme isteğidir. Johann Gottlieb Fichte ise Kant’ın görüşlerini bir adım öteye taşıyarak bireyin özgürlüğünü toplumla bağdaştırır. Bu düşüncenin siyasi karşılığı ise devletin bireyden önce geldiği ancak “birey[le] devlet[in] bir olduğunda bireysel özgürlük[ün] gerçekleşebil[ceğidir].” (Özkırımlı, 1999: 31-32). Fichte de Herder gibi dili, millî öz olarak görür. Ona göre millî özün muhafaza edilmesi ve yüceltilmesi için dile ehemmiyet verilmesi hatta yabancı unsurlardan arındırılması gerekmektedir. Buradan anlaşılan toplumların biricik yapılar olduğu, onları meydana getiren özleri ve geçmişlerini unutmuş olmaları eski birliklerine ulaşamayacakları anlamına gelmediğidir. Toplumları millet düzeyine erdiren unsur bu birlik hâlinin bir şekilde sağlanmasıdır. Birlik oluşturulduktan sonra millet kendi kendini yönetme adına devletini kurmalıdır. İşte Alman romantizminin dil ile başlayıp ulus devlet ile sonuçlanan sürecinin inşası bu şekilde gerçekleşir (Özkırımlı, 1999: 35).

Alman romantizmi milliyetçiliğin yükselişini açıklamak için başlangıç referansıdır. Romantizmi ve bununla birlikte ideolojiyi üreten aslında modernliğin kendisidir. Seküler bir alana tekabül eden bu yaklaşım inanç bağlamını ve örgütlenme sistematliğini, ürettiği milliyetçi söylemle “geçmiş”e ve “köken”e indirger. Romantik edebiyat üretilen söylemi imgeleştirerek ve akabinde yayararak ideoloji ile at başı yürür. Jusdanis (1998: 179) modernliğe geçiş sürecinde edebiyatı: “Aydınlanma’nın kültür-yaratma projesindeki ayrıcalıklı konumu yüzünden, genel işlevsel farklılaşma süreci içinde özerk bir kurum hâline gelen ilk sanat” olarak değerlendirir. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıl siyasi aktörlerle birlikte dil bilimci ve ediplerin çağı olarak anılır (Anderson, 1995: 87). Dil ve uzak geçmişin mah-

¹ Modern zamanlarda toplumsal hafıza ve toplumsal unutmaya ilişkin daha detaylı bilgi için bkz: Faruk Karaaslan, *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*, Ketebe Yayınevi, İstanbul 2019.

sulleri olan edebî metinler üzerinden toplumun mitolojik tasavvuru, gelenekleri, toplumsal yaşayış pratikleri gün yüzüne çıkarılmaya çalışılır. Hobsbawn (2006: 2) bu durumu aslında “ıcat edilmiş gelenek” olarak yorumlayarak şu ifadeleri kullanır: “alenen ya da zımnın kabul görmüş kurallarca yönlendirilen ve bir ritüel ya da sembolik bir özellik sergileyen, geçmişle doğal bir süreklilik anıştırır şekilde tekrarlara dayanarak belli değerler ve davranış normlarını aşılamaaya çalışan bir pratikler kümesi anlamında düşünölmelidir.” Kök arama ihtiyacı dolayısıyla gidilen uzak geçmiş aslında bir referans alanıdır. Buradan çıkarılacak her türlü deneyim, merasim, sembol milli bilinçle bağdaştırılır yahut yeniden kurgulanır. Geçmişle kurulan bağın sürekliliğinin temsili için toplumun kimliğini ifade eden, coğrafyanın imkânlarını da içinde barındıran mekâna ihtiyaç vardır.

a. Ziya Gökalk ve Milliyetçilik

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde peş peşe patlak veren milliyetçi isyanları bastırmak, bu suretle gerçekleşen toprak kayıplarının önüne geçmek için hem doktriner hem de fiili olarak mücadele vermiştir. Osmanlı coğrafyasının herhangi bir noktasında bulunan ve devletin içinde bulunduğu durumdan rahatsız olan aydınlar, çöküşün önüne geçebilmek adına fikirler üretmiştir.

Ziya Gökalk, Osmanlı'nın bocalama içinde olduğu bir dönemde; 1876 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelir. Dedesi Sâbir Efendi Diyarbakır'da müftülük ve kadılık görevlerinde bulunmuş mücadelecı bir kişilik; babası Tefik Efendi ise kalem ile haşır neşir, zengin bir kütüphaneye sahip, memuriyet görevinde bulunan biridir (Beysanoğlu, 1956: 1-3). Orta halli, çevresindeki problemlere kayıtsız kalmayan ve entelektüel bir ailede bulunan Gökalk, bir taraftan modern eğitim kurumlarına devam ederken diğertaraftan da gelenekle temas kurmak adına Arapça-Farsça eğitimi alır. Bir sonraki eğitim durağı İstanbul'un modern okullarından biri Baytar Mektebi olur. Okuldan çok siyasi faaliyetlerde görülür (Beysanoğlu, 1956: 11). 1908 sonrasında İttihat ve Terakki saflarında bir dava adamı olarak karşımıza çıkar. 1911 senesi itibarıyla Türkçü-Turancı mefkurenin bayraktarlığını yaparak Türk düşünce tarihinde önem bir yer edinir (Tansel, 1989: XV).

Türk düşüncesinde milliyetçilik kavramı her ne kadar Ziya Gökalk ile anılsa da ona gelene kadar Türk kimliğinin bileşenlerine yönelik çalışmaların ya-

pıldığı malumdur. Bu tarz çalışmaların başladığı yer Batı'dır. Etnisite ile ilgili yapılan çalışmalar neticesinde Osmanlı ile ilgili Batı'da çıkan gazete haberlerinde "Türk-Türkiye" isimlendirmelerinin önceden kullanılması; Leon Cahun'un 1896 tarihide yayımladığı "Asya Tarihine Giriş" adlı çalışmasında Turan kavimlerini Avrupa'ya medeniyet getiren bir kavim olarak nitelemesi, ayrıca Türkoloji alanında alışan W. Thomsen, W. Radloff gibi daha nicelerinin Türklük üzerine kültürel ve ilmî çalışmalar yapması örnek gösterilebilir. Hem bu çalışmalar hem de konjontür, Osmanlı aydınının ilgisini Türklerin tarih sahnesine ilk olarak çıktıkları Orta Asya coğrafyasına yönlendirir (Kushner, 1998: 17-18).

Osmanlı'nın içinde bulunduğu duruma kayıtsız kalamayan Gökalp fikirlerini yazdığı makaleler, kitaplar ve edebî metinler aracılığı ile yaymaya çalışır. Bu noktada manzumelerinin muhtevası da, düz yazılarının yansması gibidir. Gökalp'in özellikle milliyetçilik ile ilgili fikirlerini manzumelere hasretmesindeki sebep, edebiyatın kolektif bilinci oluşturma işlevi ve böylelikle fikirlerinin yayılımını sağlamak olarak değerlendirilebilir. Batı'nın, kendi meşruyetini sağlamak amacıyla Yunan mitolojisini kaynak olarak romantik dönemde bu kaynağı imgeleştirip yeniden ürettiğini bilen Gökalp, bu yöntemi Türk edebiyatına uyarlayarak Türk mitolojisi, Türk folkloru gibi millî unsurlara yönelir (Filizok, 2005: 120-121). Bunu kuramsal bir bağlama oturtmak için yeni kavramlar üretir: "hars"(kültür) ve "medeniyet".

Kültürü ulusal, medeniyeti uluslararası bir perspektiften değerlendiren Gökalp (1976a: 30), edebiyatla ilgili hususiyetleri millî karakteri olduğu için kültür dairesinde görür. Edebî metinlerde dilin sadeleşmesini ve şiirde de hece vezninin kullanımını önererek eserlerin "millî menkabeler ve üstürelerle süslenmesi[ni]" ister (Gökalp, 1976a: 50). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Gökalp, kültürün devamlılığını sağlaması açısından edebiyatın hem doğal hem de duygusal işlevine temas eder. Edebiyat kültürün devamlılığını, duygu ve doğallık bağlamında iki noktada sağlar. İlk olarak uzak geçmişte toplumların evre ile kurduğu ilişkileri, zihin dünyasını, evren tasarımını, zaferlerini ve yaşadığı felaketleri işleyen tarihsel bir metindir; ikinci olarak da hafızayı "günlük pratiğe geçirme kapasitesine sahip" olmasıdır (Jusdanis, 1998: 228). Onun için edebiyata millî kültür penceresinden bakan Gökalp, Alman romantizmdeki örnekleri gibi onu toplumu bir araya

getiren harç olarak görür. Edebiyat kültürel birikimin vücut bulmuş hâli olarak toplumu bir araya getirecek ona geçmişî hatırlatarak birlik beraberlik vurgusu yaparak millî ruhu canlandıracaktır².

b. Mekânın Mitleştirilmesi

Mitler genel anlamı ile toplumların “doğüstü kökeni ve tarihi” ve “bu tarihin anlamlı, değerli ve ibret alınacak olaylarla dolu” serüvenidir (Eliade, 2000: 784). Bu serüven on dokuzuncu yüzyıla birlikte kültür hazinesi olarak görülerek “millî aydınlanma”nın sembolü hâline gelir. Bu sembolizmin temel dayanağı mitlerin, toplum-tarih-dil-sanat açısından köken bilgisi ve gündelik pratiklerin aktarımı gibi anlam bağlarını kurması ve güçlendirmesidir. Cassirer (2005: 9) bu ilişki ağı içerisinde dili öne çıkarır ve mitosla dilin kaynağının iç içe geçtiğini ifade eder. Buradan anlaşılan hem dilin hem de mitosun sembolik dünyasının toplumun bilinçaltını şekillendirmede birbirine eşlik ettiğidir. Tarih-mit bağına da değinen Cassirer (2005: 22), mitostan sonra tarihin üretildiğini ve mitosun tarihi şekillendirdiğini belirtir. Mitlerin oluşturduğu bu bağlamın ifade bulacağı yer ise mitleştirilmiş mekândır.

Mitik mekân, bilincin “dünyayı mekânsal ve zihinsel olarak düzenle[yerek]” gerçekliğe karşı belirli bir sınırı oluşturması olarak ifade edilebilir (Cassirer, 2005: 135). Gerçekliğini zamanın akışı içerisinde kaybedip yeni anlamları ve sembolleri yüklenen mekânın süreksizliği kullanılarak bilincin şekillenmesi sağlanır. Burada mekânın süreksizliğinden kasıt, mekânın anlam boyutunda yaşadığı kırılma, gerçeklik bağlamından kopuşu ifade eder. Mekânın süreksizliği, reel zamanın kırılması anlamını da içerir. Mitler yapısı itibariyle bu süreksizliği içinde taşır. Mitleştirilen mekân, reel mekânın ve zamanın ardıllığını koparıp süreksizleştirerek, ayrıştırıcılığı açısından toplumsal hafızanın önemli bir parçası hâline gelir. Burada toplumsal hafıza ile ilgili parantez açmak gerekir.

“Toplumsal hafıza” (collective memory) kavramı 1920’li yıllarda Maurice Halbwachs tarafından ortaya atılır. Halbwachs, hafızayı nörolojik açıdan ziyade

2 Konu ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Uriel Heyd, *Ziya Gökalt Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*, Çev: Cemil Meriç, Sebil Yaymevi, İstanbul 1980; Rıza Filizok, *Ziya Gökalt'ın Edebi Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991; Mehmet Ulusoy, *Türk Devrimi ve Milliyetçilik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014; Ünver Günay – Celalettin Çelik (Yayına Hazırlayanlar), *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalt*, Kesit Yayınları, İstanbul 2010; Nevzat Köseoğlu, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökalt*, Ötügen Neşriyat, Ankara 2005; Arzu Öztürkmen, *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, 2. B., İstanbul 2006; Taha Parla, *Ziya Gökalt, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul 2009.

sosyal koşullar bakımından ele alır. Birey ile hafıza arasından koparılamaz bir bağ olsa da, hafızanın oluşumunu sağlayan, sabitleştiren unsur toplumdan geçmektedir (Assmann, 2015: 43-44). Halbwachs’a göre toplumsal hafızanın oluşması belirli bir zaman ve mekâna ihtiyaç duyar. Hatıralar kaynağını eski zamanlar ve olağanüstü olaylardan alır. Bunun nedeni toplumun kimliğini belirleyen ögelerin kalırcılığını sağlamak adına meknlaştırmaya ihtiyaç duymalarıdır (Assmann, 2015: 46-47). Kavramla ilgili çalışmaları olan bir başka isim ise Paul Connerton’dır. Connerton (2004: 9), Halbwach’la paralel bir şekilde hafızanın kendisiyle ilişkin olarak bugünü için var olan deneyimlerin geçmişle bağlantılı olduğunu ifade ederek bugünü “geçmişin o anda yaşamadığımız olayları ve o anda algılamadığımız nesnelere bağlamında yaşarız.” der. Ona göre hatıra bireysellikten ziyade kültürel bir olgu olduğu için toplumun bireylerinin ortak anılarının varlığına inanmaları “rtk bir kuraldır” (Connerton, 2014: 11-12). Pierre Nora (2006: 19) ise hafızayı “gerçek, toplumsal ve el değmemiş” bir yapı olarak ifade eder.

Toplumsal hafızanın karşısına konumlandırılan kavram ise “tarih”tir. Esasen geçmişle kurulan ilişki bakımından hafıza ve tarih arasında bir çekişme vardır (Sarlo, 2012: 9). Bu noktada Halbwachs hafızanın karşısına tarihi konumlandırır. Ona göre hafıza “sadece benzerlik ve sürekli liği temel alırken, tarih farklılık ve düzensizlikleri önemser.”; toplumsal hafıza büyük değişimleri reddedip, maziye hatırlanabilir bir temel üzerine inşa ederken, tarih hatıraları devre dışı bırakıp, yaşanan değişimleri de tarihî olgu olarak ele alır. Toplumlar hatıralarında mitleri, ritüelleri, evreni kavrama biçimini, tabiatla ilişkisini, zihnî bir dünyayı, bunların toplamı olarak kökene, soya ait bilgileri içerdiği için biricik olarak görürken, tarih ise farklılıkları ve özel olan şeyleri reddederek her şeyin karşılaştırılabilir, birbiriyle ilişkilendirilebilir olduğunu söyler (Assmann, 2015: 51). Nora (2006: 19) da tarih için “değişime kapıldıklarından unutmaya mahkum toplumlarımızın geçmişle oluşturdukları şeydir” diyerek hafıza ile tarih arasındaki farklılığı ortaya koymaya çalışır. Toplumsal hafıza, ulus devlet anlayışının söylemini içinde barındırır. Bu bakımdan mitik mekân tasarımı tarih yazımına karşı toplumsal hafızayı ne kartarak genel itibariyle ulusal özellikler gösterir.

Uzak geçmişin meknını, ulusal bilinci kurmak adına mitleştirerek modern bir syem haline getiren ise romantizmin dönüştürdüğü edebiyattır. Değişen

dünyanın bir parçası olan romantizm bireyselliğe, temsilden yaratıcılığa, klasik-ten moderne, katı rasyonaliteden duyguyla harmanlanmış bir rasyonelitye ve nihayetinde imparatorluktan ulusa geçişin sözcüsü olur. Mitler romantik edebiyat aracılığı ile tarihin görkemini içinde barındıran “an”ları mekânla bütünleştirerek anlatır. Edebî açıdan mitlerin iki yönünden bahsedebiliriz. İlki vaad ettiği imge dünyası ile yüksek bir üslup hâline gelmesi ve yaratıcı dehanın hayal gücünü biçimlendirmesidir. Burada öncelik sanat ve estetikdir. İkincisi ise kimliği öne çıkarması hatta “öğretisel ve psikolojik bir temel sağla[ması]” (Watt, 2014: 240) açısından kullandığı dil ile ideolojik temeller etrafında kültür propagandası hâline gelmesidir. Bu hem estetik hem ideolojik; ideolojik söylem ise açıktan veya örtük olabilir. Burada açık olan şey milliyetçiliğin edebiyat ile kendini meşrulaştırdığı ve ona geçmişi yeniden kurma işlevi yüklediğidir.

Ziya Gökâlp mitik mekânın “sembolik anlam dünyası yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağla[ma]” (Assmann, 2015: 23) işlevinden yararlanır. Menkıbeleri, destanları kaynak olarak Türklerin tarih sahnesine çıktığı coğrafyaya gider. Burada özellikle köken ve ulus bilincinin simgesi olan ve “doğuş”, “yeniden doğuş” mitlerinin gerçekleştiği mekânlara yönelerek bu mitosun psikolojik boyutunu öne çıkarmaya çalışır (Filizok, 2005: 135-136).

Zira Gökâlp'ın bu fikirlerinin yayılması ve geniş kitlelerce kabul edilmesi kolay değildir. Bu zorlukların özünde o günün şartları içinde Osmanlı'nın toplumları alışılacağı -müslim, gayrimüslim- şekliyle tanımlama biçimi yatar. Bu yaklaşım mekândan ziyade zamanı önceler. Kendi tarihini İslamlıkla ören devlet ve toplum bundan dolayı ırkı hafızayı bilinçdışına iter. Çünkü Türklerin yani Osmanlı'nın Anadolu'daki varlığı müslümanlıkla birlikte yoğrulmuş ve uzak geçmişin hayat tarzı İslamî kaidelere ters düşmesi bakımından reddedilmiştir³. Bundan dolayı Osmanlı hafızasını Orta Asya'ya götürmez, Anadolu ile sınırlandırır. Fakat bilinçaltına işlediği için fark etmeden günlük pratiklerinde sürdürür. Diğer taraftan Türklerin yerleşik hayata geç dönemde adapte olmaları sebebiyle mekânla ilişkisini fayda ve alışkanlık üzerinden inşa etmesinin getirdiği prob-

³ Bu konuyla alakalı bir örnek olarak Divânü Lügâti't-Türk'de Müslüman olmayan Orta Asya Türk toplulukları ile ilgili şu ifadeler geçer: “Yere batası kâfirler göğe ‘...Tengri’ derler. (...) Bunların sapıklıklarından Tanrı'ya sığınırız.” (Kaşgarlı Mahmud, 2006: 377-378).

lemleri de yok saymamak gerekir⁴. Bu durum kendini mekâna aidiyet hissiniin zayıflığı ile gösterir.

Gökalp karşısında duran meselelerin altından kalkmak için -Batı'daki örneklerden yola çıkarak- yazılarındaki milliyetçi yaklaşımını edebiyata aksettirir. Önceliği Türk toplumunun benimsediği tarih ile ırki özelliklerini içinde barındıran toplumsal hafıza arasındaki “mesafe”yi kapatmaktır. Bu mesafe, Türklerin doğduğu coğrafya ile yerleştiği Anadolu arasında değişen epistemik ve ontolojik yaklaşımdır. Bu mesafe, aslında birer kalıntı olan ve kurgusallık taşıyan mitik mekânlara geri dönülüp bugünle bağdaştırılarak kapatılabilir ve böylelikle yeni bağlılıklar oluşturulabilir. Diğer taraftan kalıntının büyüklüğü, kurgusallığını derinleştirerek ırkı da aynı ölçüde büyük ve tarihsel kılar. Buradan Gökalp'ın şiirlerindeki mitik mekânın izlerini sürmeye geçebiliriz.

c. Ziya Gökalp'ın Manzumelerinde Mitik Mekânın İzleri

Ziya Gökalp, 1911 yılında *Genç Kalemler* dergisinde yayımladığı “Turan” başlıklı şiiri ile önceden benimsediği Osmanlılık düşüncesinin yerine milliyetçiliği koyduğunu âdeta beyan eder (Tansel, 1989: XIX). Gökalp (1968: 13), şiiri yazma sebebini edebî kaygılardan ziyade “Türkçülüğü bütün mefkûreleriyle” ortaya çıkarmak olarak belirtir. Turan onun düşünce ikliminde ideolojik bir kavramdır. Gökalp'a göre Türk bir millet adıdır ve bu unvanı bugün Türkiye Türkleri temsil etmektedir. Türkçülüğü; Türkiyecilik, Oğuzculuk yahut Türkmencilik, Turancılık olmak üzere üç kısma ayırır. Turan, yeryüzündeki Türk toplumlarının lisan, edebiyat ve kültürde birleşmesini hedefleyen uzak bir ülküdür. Bugün için Türk coğrafyasında “Türkiyecilik”in hâkim olduğunu belirtir. Buna mukabil dil ve edebî açıdan ortak kültüre sahip Türk topluluklarının geçmişte olduğu gibi birleşerek Turan'ı oluşturması gerektiğini ifade eder⁵ (Gökalp, 1968: 24-26). Gökalp'ın manzumele-

4 Türkler Anadolu'ya -Orta Asya'daki alışkanlıklarının bir devamı olarak- beraberlerinde tabiat unsurlarına verdikleri isimleri de getirmişlerdir. Altındağ, Kaz Dağı, Seyhan-Ceyhan nehir adları örnek verilebilir.

5 Tansel, bu düşüncüyü Gökalp'ın 1911-1915 yılları arasında yayımladığı şiirlerinde sürdürdüğünü, 1916 yılının Nisan ayında yayımlanan “Lisan” şiirinden sonra “Turan” kavramını “mefkure” anlamında kullanmadığını söyler (Tansel, 1989: XXII-XXIII). Ziya Gökalp real politiği dikkatle takip ederek devletin içinde bulunduğu duruma uygun stratejiler oluşturur. Gökalp'ın Turan mefkuresi de böyle bir yaklaşımın izdüşümü olarak okunabilir. 1910'lu yıllarda Osmanlılığın iflasını gören Gökalp, yönünü milliyetçiliğe çevirir. Kültür birliği sağlamak amacıyla “Türk olan ve kendini Türk gibi hissedenlerin” topraklarını birleştirmek isteyerek “Turan” ülküsünün peşinden gider. I. Dünya Savaşı'nın Doğu Cephesi'nde Enver Paşa'nın 1915 yılında Ruslara karşı gerçekleştirdiği Sarıkamış Harekatı başarısızlıkla sonuçlanır. Mağlubiyetin sonuçlarından biri olarak “Turan” ülküsü de sukut-ı hayale uğrar. O dönemde İttihat ve Terakki safalarında bulunan Gökalp'ın “Turan” ülküsünden vazgeçişinin bu başarısızlıkla aynı yıllara tekabül etmesi, harekattan etkilenme ihtimalini akıllara getirir.

rinde yer verdiği geniş bir anlam yelpazesine sahip olan bu kavram; fethedilen topraklar, hürriyet, büyük Türk birliği, Türklerin cihan hakimiyeti şeklinde anlamlar içerdiği gibi ayrıca Türklerin ana yurdu olarak Orta Asya'yı da tanımlar (Hacıeminoğlu, 1979). Ana yurt manasındaki Turan, mitik mekâmı içinde barındıran zemini temsil ederek toplumsal hafızanın bir parçası hâlini alır.

Turan şiiri de bu düşünce etrafında yazılır. Gökâlp'ı “millî romantik” olarak gören Şerif Aktaş, “Turan” şiirinin “ırk” ve “ben” üzerine kurulduğunu, duygu yükünün ağır bastığını, tarihe karşı bir başkaldırı olduğunu ifade eder (Aktaş, 1984: 14-15). Şair özne bugünden uzak geçmişin zaferlerle dolu günlerini ruhunda hisseder. İlk bentten itibaren tarih ile toplumsal hafıza arasındaki “mesafe”ye dikkat çekilir:

Nabızlarımda vuran duygular ki, târihin
 Birer derin sesidir, ben sahîfelerde değil,
 Güzîde, şanlı, necîp ırkımın uzak ve yakın
 Bütün zaferlerini kalbimin tanîninde
 Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcîl⁶. (s. 5).

Şiirde “sahîfeler” yazılı tarihi, “târih, derin ve duygu” kelimeleri ise toplumsal hafızayı temsil eder. Üçüncü mısradaki ırkı vurgu yapılarak “uzak ve yakın” sözcükleri ile Orta Asya ve Osmanlı Türklüğünü kucakladığını belirtir. Tarihin yüzyıllardır bir arada düşünmediği bu iki çağı ancak ulus düşüncesi birleştirir. Türklük, “güzîde, şanlı, necîp” olması bakımından iftihara mazhar bir hissiyatı vücuda getirir. Bendin birinci ve son mısralarının ilk kelimesi “nabız”a şiir içerisinde “duygu, kalp” kelimeleri de eşlik ederek uzak ve yakın geçmiş arasındaki mesafeler kaldırılıpırka dair aidiyet duygusu had safhaya taşınır. Bu hisleri taşıyan şair özne, Türklerin en eski ve kudretli liderleri “Atillâ ve Cengiz”den hiç bahsedilmemesini buna rağmen Batı'nın köklerini ve dünyaya hâkimiyetini temsil eden “Sezar ve İskender”i öven “sahîfeleri” eleştirir. Kadim bir geçmişe sahip Türklerin kökeni Orta Asya'ya bağlanır. Uzak geçmişin görkemli günlerin ve ihtişamlı zaferlerin sahipleri Oğuz Han, Cengiz, Attila kökene dair romantik söylemin öznelidir. Kökenin başlangıcına dair bu ifadeler aslında uzam merkezli gelecek perspektifi oluşturmak için kullanılır:

⁶ Ziya Gökâlp'ın şiirlerinden yapılacak alıntılar şu eserdendir: Ziya Gökâlp, Şiirler ve Halk Masalları, Hz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.baskı, Ankara 1989.

Vatan ne Türkiya'dır Türklere, ne Türkistân;
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir: Tûrân⁷ (s. 5).

Konusu Orta Asya'da geçen "Altun Yurt" başlıklı manzume Çin'e hizmet eden Ulutaş adındaki Türk'ün millî uyanışını konu alır. Bu uyanışı gerçekleştiren şey "duygu" ve "toplumsal hafıza"dır:

Usanmadı, gönlünde Türk duygusu uyandı,
Eski şanlı günleri hâtırladı utandı.. (s. 69).

Millî kimliğin bir vurgusu olarak seçilen Ulutaş ismi ile Türk toplumu sembolize edilir. Ana yurttan uzak kalan kahraman, Çin himayesinde ulaşabileceği bütün rütbelere vasıl olsa da sonunda varlığının kaynağını hatırlayıp yurduna geri dönerek kendi milletine hizmet eder. Millet duygusu, derûnî bir hissiyattır. Bu hissi sağlayan başat amillerden biri de mekân vurgusudur. Mekân olarak Orta Asya toprakları Türkler için ana rahmidir; kutlu ve mesut diyardır. Şair özne kökene dair anımsamayı yapmak ve kendi çağına bir gönderme adına uyanış söylemini öne çıkarmak için ana vatan olarak Orta Asya'yı imleyen Turan'dan bahseder:

Turân yurdu uykuda, Hanlar kalmış Hakan'sız!
Karakurum buyruksuz, Altun-ordu dağınık!

...

Saltanatı dirilsin, Türk Hakanı, Altun-dağ
Eteğinde donatsın parlak, yüce bir otağ (s. 70).

Manzumede bahsedilen Orhun nehri kenarında kurulmuş Karakurum şehri ve geçmişte geniş bir coğrafyaya hükmetmiş Altınorda devleti, zaman içerisinde buhrana sürüklenmiş olsa bile, kadimden beri Türk milletinin güçlü bir siyasi birlik ve iktidar kurduğunun göstergesidir. Şair özne, bugüne mesaj verme adına geçmişin izlerini hafızaya yerleştirmek ister. Bu mesaj Turan fikrinin ütopya olmadığı, geçmişte uygulandığı ve tekerrür edebileceğidir. Bu hafızanın etrafını şekillendirmek için Türk Hakan'ının gücünü ve dirayetini gösterme adına Altun-dağ içerisinde kurulan yüce, parlak otağ ritüeli anımsanır. Ritüeli değerli kılan ise mitik mekân olarak kurgulanan Altun-dağ'dır. Türk mitolojisinde dağlar "merkez" olarak kabul edilir. Bunun sebebi hem kutsiyet atfedilmeleri hem de yaşam

7 G. Jäschke, Ziya Gökalp'ın "Turan" şiiri Leon Cahun'un 1896 tarihinde Paris'te yayımlanan "Asya Tarihine Giriş" adlı eserinden ilham alarak yazdığını söyler (Tansel, 1989: 328).

pratıklarının ortasına konumlandırmalarıdır (Bulut, 2019: 40). Efsane ve destan gibi anlatılarda da sıkça geçen, önem atfedilen dağlar⁸ genellikle değerli madenlerden ismini alır. Örneğin Altun-dağ bunlardan biridir⁹. Mitik değere sahip dağlar “yurt” anlamında da kullanılır. İlk Türklerin yaşadığı yer Altay-Sayan dağları etrafıdır.

“Akkurum” adlı manzumede de Karakurum şehriden bahsedilir. Burada Karakurum’dan İstanbul’a bağlanan coğrafya Turan ülküsü içerisinde aktarılır:

Karakurum yakınında, tarihi çok, ünü yok,
Yoğun bir köy,, Bu köydeydi babamızın ocağı
...
Benim köyüm Turân yurdu, Türklük benim ocağım;
...
Geldim senin eşiğine, Karakurum-ili’nden.
İstikbâlin tarihinde bu sözleri okurum:
Yeni Turân Hakanlığı, pâ-y-i tahtı: Akkurum! (s. 71-72).

Karakurum, Türklerin ilk yerleşim yerlerinden biri olduğu için -ikinci mısradaki geçtiği üzere- âdetâ “baba ocağı”dır (Roux, 2008: 280). Buraya atfedilen kutsiyet onu mitik mekân noktasına taşır. Şair özne için Karakurum hafızayı, İstanbul olarak gördüğü Akkurum ise geleceği temsil eder. Köken bakımından eski-yeni, geçmiş-an arasındaki mesafeyi kapatmak için kültürel bağ kurulmaya çalışılır. Orta Asya Türklüğüne ait isim verme geleneği ve mücadeleci kimlik zikredildikten sonra kahramanın son durağının İstanbul yani Akkurum olduğu ifade edilir. Kahramanın geçtiği yollarda hep Türklere ait izler olduğu için Karakurum ile Akkurum arasındaki coğrafyanın Turan olduğu söylenir. İki şehir arasında bütünlük duygusu verilmeye çalışılır. Kökünü ve ilhamını geçmişten alan şair, buradan yola çıkarak gelecek perspektifi oluşturur.

“Altun Destan” başlıklı manzumeye hâkim olan eylem “arayış”tır. Başlıkta bulunan “Altun” ve “destan” kelimeleri ile şiirin vezni ve dili konu bütünlüğüne bağlı olarak mitolojik bağlantılar içerir. Bugünde bulunan şair özne uzak

8 Konu ile ilgili olarak Gökalp de Tanrı Dağ’ın ve Altun Dağ’ın Türk tarihi için kıymetli olduğunu dile getirir (Gökalp’ten akt. Tansel, 1989: 335).

9 Bahaeddin Ögel (1995), Altun-dağ’ın Altay Dağı olduğunu söyler (s. 432-433).

geçmişe yelken açar. Geçmişin başarılarla dolu “an”ları, “savaş”ları, “hakan”ları ve “mekân”ları anımsanır. Hatıraların “an”a sirayet etmemesinden duyulan bir iç geçiriş vardır. Bu duygu ilk bentten itibaren görülebilir. Romantik özellikler gösteren manzumenin ilk iki bendi Türklerin Orta Asya’daki yaşam biçimlerine yapılan atıf olması bakımından tabiat tasvirleri ile başlar. Aslında bu bentler Türklerin bozulan birlik ve beraberliğine yapılan göndermedir. Manzumeyi iki kısma ayırabiliriz. İlk on iki bentte an’da geçmişin ruhunu aramak için Türklerin cihan hakimiyetinin, savaşçı kimliklerinin, geleneklerinin, mitolojisinin olduğu mekânlara gidilir. Fakat “Turan”ın eski şanı, bütünlüğü yoktur. Şair özne sukut-ı hayale uğrar ve geçmişle an’ın kıyaslamasını yapar. Bir nevi bugüne ait olan bilinç ile geçmişin izlerini taşıyan hafıza arasında yaşanan kopuş dile getirilir. Buradaki kopuş, Turan’daki iktidar sürekliliğinin kesintiye uğramasıdır. Süreklilik fikri Anadolu ile Orta Asya’yı birbirine yaklaştırarak aradaki mesafeyi kapatmaya yöneliktir. On üçüncü bentten son bende kadar ise “yeniden doğuş”u gerçekleştirmeye yönelik yol haritası çizilir. İlhamını hafızadan alan yaklaşım ana kaynak olarak görülür. Bu sebeple mitik mekânla ilgili beyitler ikinci kısımda daha fazla karşımıza çıkar. Turfan ve kutsiyet atfedilen dağlar burada öne çıkar:

Anlasın Türk, millî irfân nerede?

Gideyim, arayım: Turfan nerede?

...

Kurultay toplansın Tanrı-dağ’ında

...

Altun-dağ’a kursun İlhan otağı (s. 76-77).

Mekânların kutsiyetini sağlayan şey “yeniden doğuş” mitidir. Kuzeyinde Tanrı Dağları bulunan, Hun tarihinde adı sık sık geçen Turfan, Göktürkler’in ortaya çıkış hikâyesi ile bağlantısı olması münasebetiyle Türk tarihi açısından önemli bir yere sahiptir (Taşağıl, 2020). On üçüncü bentle birlikte yeniden doğuş vurgusu yapılırken Turfan’dan bahsedilir. Turfan, Türklerin yeniden tarih sahnesine çıkmasını, güçlenmesini, düşmanlarını alt etmesini gösteren mitik mekândır. Yine aynı sebeplerden ötürü Tanrı-dağ ve Altun-dağ’dan da bahsedilir. Ayrıca Tanrı-dağ kurultay’ın toplanma, Altun-dağ ise İlhan otağının kurulma yeri olarak egemenliği simgeler. Bu mitik mekânlar şiiirde temsil güçleriyle yani milletin varlığını, bağımsız-

sızlığını, kararlılığını ve devlet geleneğini göstermesi açısından önemlidir.

Ziya Gökalk'ın üzerinde durduğu bir diğer kavram olan “Kızılelma” ayrıca 1913 yılında çıkardığı ilk şiir kitabının da adıdır. Kızılelma, Türkler arasında yüzyıllar önce kullanılagelen bir ülküdür ve çok anlamlı bir yapıya sahiptir. Bu anlamlardan biri de coğrafi olarak ulaşılabilecek en uç noktayı gidebilmek ve Türk kimliğini oraya taşımaktır (Tanyu, 1976: 159). Turan fikri ile Kızılelma'nın birbirini tamamladığı görülür:

Kızılelma oldu bir güzel cennet:

Oradan Turân'a yağdı saâdet. (s. 22).

Turan ülküsünün muhayyel mekân tasavvuru “Zemini mefkûre, semâsı hayâl” (s. 11) denilen “Kızılelma”dır. Türk kimliği ve hafızasını oluşturan bu temel iki kavramla geçmiş ile gelecek arasındaki “mesafe” kapatılmaya çalışılır. Manzume, “bir varmış, bir yokmuş” diyerek masal formunda başlar. Bu anlatının atmosferini bize gösterir. Mekânlar, kahramanlar ve bununla birlikte dil ve üslup toplumsal hafızayı kuran metinlerden yararlanırken, konu ise Türk milletinin yeniden ayağa kalkmasıdır. Bunun yollarından biri ise yüzyıllardır Türklerin bilinçaltında bulunan “kızılelma” düşüncesinin gün yüzüne çıkmasıdır. Amaç ise Gökalk'ın çağına hitap ederek hem fikrî hem de aksiyon anlamında canlanma yakalanmasıdır. Bu işgalci bir anlayıştan ziyade kendi benliğini korumak ve geleceğe dair bir yön belirlemektir.

“Ergenekon” başlıklı manzume konusunu Türklerin yeniden türeyiş efsanesi olan “Ergenekon Destanı”ndan alır. Gökalk destanın konusunu şöyle anlatır: Tatarlara yenilen Türklerden arda Türk Hakanı İlhan'ın oğlu Kıyan, yeğeni Tukuz ile eşleri kalır. Bunlar düşman elinden kaçıp sarp yollardan ilerleyerek bir dağa varırlar. Dağın içerisinde de geçerek ulaştıkları yeri yurt edinirler. Dört yüz yıl burada kalıp artık buraya sığamaz olduktan sonra demirden dağı eritip bir yol açıp intikamlarını alır (Gökalk'tan aktaran Tansel, 1989: 336). İçinden çıkılan yerin adı Ergenekon'dur. Şiirde Ergenekon ile birlikte dağlar da mitik mekân olarak karşımıza çıkar. Türklerin sığındığı mekân olan Ergenekon'u çevreleyen, koruyan bir işleve sahip olan dağlar yüce ve engellerle doludur:

Bir de baktık ki: Yeşil bir bağ!
 Her tarafı yüce bir dağ!
 Geniş, fakat sıkı bir aę!
 Dedik, ne hoş bu ağımız (s. 80).

Manzumede ayrıca Gök-dağ, Tarhan Dağı, Tukin-dağı isimleri de geçer. Bu dağların ortak özelliği -diğer dağlarda olduğu gibi- Türklerin tarih sahnesine çıkışının simgeleri ve varlığının bir parçası olarak görülmesidir. Şiiri beş kısıma ayırabiliriz. İlk dokuz kıtalık kısımda Türklerin doğuğu ve ardından gelen yükseliş dönemi anlatılır. Türk neslinin atası olan Türk Han'ın beş oğlundan bahsedilir. Beş bin yıllık bir orduya sahip olunduğunu ve süre bağlamında bu coğrafyaya uzun yıllar hükmedildiği bu coğrafyanın da Turan olduğu ifade edilir. Türklerin kurduğu devletler, savaş başarıları, ilerledikleri coğrafya gözler önüne serilir. İkinci kısmı ihtiva eden on ile yirminci kıtalar Ergenekon adlı mitik mekânda geçirilen mitik zamana vurgu yapar. Bu kısımda mitik mekân olarak dağlar ve Ergenekon yoğun biçimde kullanılır. İlk kısım coğrafyaya ikinci kısım mitik mekâna odaklanır. Üçüncü kısım olan yirmi bir ile yirmi sekizinci kıtalarda Ergenekon'dan çıkış anlatılır. Bu kısım hatıraların canlandırıldığı bölüm olarak görülebilir. Gök-dağ, Tarhan-dağ, Tukin-dağı hafızanın oluşumu için kullanılır:

Tarhan-dağı gözler seni,
 Tanrı, orda sözler seni,
 Dört asırdır özler seni
 Tukin-dağ'da otağımız! (s. 81) .

Dördüncü kısım yirmi dokuz ile kırk ikinci kıtalar arasında kalan kısımdır. Bu bölümde Ergenekon'dan çıkışın ardından yeniden doğuğu, dirilişi ifade eden hafızayı diri tutmakla birlikte Orta Asya'dan Osmanlı'ya uzanan hakimiyet alanı gösterilir. Şair özne burada dinî inançları bir kenara bırakarak Orta Asya Türk kimliğini Osmanlı Türk kimliğine bağlayarak aradaki kültürel mesafeyi kapatmak ister. Bu mesafe ancak şanlı günleri hatırlayarak kapanacaktır. Şiirde geçen Karakurum, Beşbalık, Elmalık, Altun Yurt mekânları Ergenekon'da olduğu gibi tam bitti denilen yerden tekrar ayağa kalkmanın ve yeniden var olma mücadelesinin sembolüdür. Son dört kıta ise beşinci kısım oluşturur. Burada tarihin tekerrürden ibaret olduğu, değişen şeyin sadece mekânlar ve coğrafya olduğu ifade edilerek

hatıralardan ders alınması gerektiği belirtilir. Bir Türk devleti olan Osmanlı bugün için düşmana karşı mücadelesinde başarılı olamayıp topraklarını kaybetmektedir. Fakat Türkler buna benzer olayları geçmişte yaşamış ve yeniden ayağa kalkmayı bilmiştir. Yine böyle bir umut içerisinde olunmalıdır:

Yurt girince yad eline
Ergenekon oldu yine!..
Çıkamaz mı bir Börteçine?
Nurlanmaz mı çerâğımız... (s. 83).

“Alageyik” manzumesinin temeli de Türk mitolojisine dayanır. Geyik’in kudsiyeti Börte Çino’nun evlendiği Kutu-Maral’dan gelir ve kutsal olarak ifade edilen koyunun eş anlamlısı olarak gösterilir (Gökalp, 1976b: 42). Çocuklar için yazıldığını anladığımız şiir masalımsı ve mitik özellikler taşır. Metinde doğrudan Ergenekon geçmese bile onu hatırlatan ifadelere yer verilir:

Dağdan yürü, kırdan git
Altun Köşk’e çabuk yit

Seni bekler ezeli
Orada dünyâ güzeli...
Bin yıllık çile doldu!..
Bunu dedi, sır oldu.

...
Kaya deldin, dağ yardın,
Geldin, beni kurtardın!..

...
Geçtik nice dağ, kaya,
Geldik Demir-Kapı’ya.
Kapanması çok yıld
“Açıl!.., dedim açıldı.
Yol verince gizli yurt
Aldı bizi bir Bozkurt, (s. 51-54).

“İlâhi” başlıklı şiirde de “çocuklar için” notu bulunur. Şiirde söyleyici dört-lüklerde “çocuk”, ikiliklerde de “çocuklar”dır. Bu çocuklar vatanın düşmanlardan

temizlenmesi için Tanrı'ya dua edip dūřmanla mūcadele etmek isterler. Dualarının içeriğini bŸyŸk ōlŸde toplumsal hafızalarını geri isteme oluşturur. Yıllardır daldıkları uykudan uyanmak isterler. ŸnkŸ mūcadele azimleri bir anlamda hatıralarında gizlidir. Ergenekon'dan çıkış kŸkene dair hatıraların en ōnemli parçaları arasındadır:

YŸce Tanrı! Dirilt eski Kurtlar'ı!
 Bir demirci, çekiciyle sed yarsın;
 Geri almak için aziz yurtları
 Bizi yine Ergene'den çıkarsın. (s. 57).

TŸrk gençlerinin dŸnyaya yayılma isteğini dile getiren "ŐtŸken Őlkesi" başlıklı manzume, Orhun Kitabeleri'nin kısımlarından biri olan KŸltigin Kitabesi'nden bir alıntı ile başlar. Alıntıda TŸrk milletinin ana yurdunun ŐtŸken olduğu ve burada kalması gerektiği nasihati dile getirilir. Hakan'ın gençlere verdiği cevaplar mitik mekân olarak ŐtŸken Ÿzerinden kurgulanır:

Hakan dedi: "Ana-yurt'tan bıkılmaz,
 ...
 TŸrk, ŐtŸken ovasında kalmalı.
 Bu gŸn ona yeter bu gŸk-yayla'sı (s. 60).

Hakan, TŸrklerin başındaki kişidir ve Oğuz Han'ın yarası ile yurdu yŸnetmektedir. Bu yurd ise "ana-yurt", "gŸk-yayla" olarak tasvir edilen, TŸrk tarihinin mitik mekânlarından biri olan ŐtŸken'dir. ŐtŸken, KŸltigin Yazıtı'ndan anladığımız kadarıyla dağlık ve ormanlık bir alan olması (Ergin, 2005) ve doğal bir koruma kalkanı oluşturarak stratejik bir konumda bulunması sebebiyle kutsiyet atfedilmiş bir mekândır. Ayrıca GŸktŸrk ve Uygur TŸrk devletlerine başkentlik yapmış bir merkezdir (Togan, 1981: 110). Şiirin genelinde -Ÿzellikle ŸlŸ ve ikili mısralarda- ŐtŸken'in yŸceleřtirildięini gŸrŸrŸz. Vatan olarak gŸrŸlen, atalardan miras kalan, TŸrk'Ÿn korunaklı mekânı olan ŐtŸken'in mamur edilmesi gerekmektedir. Son iki mısrada ise geçmişten Őimdiki zamana dŸnŸř vardır. TŸrklerin hafızasındaki yurt bilinci izah edilerek Őimdiki zamana bir model oluşturması gerektiği ifade edilir.

ŐtŸken'in geçtiği başka bir manzume "Altun Işık I. Savaş"dır. TŸrklerin yeryŸzŸne geliş hikâyesi mitik unsurlar bezenerek anlatılırken, hikâyenin mitik

mekânı da Ötüken'dir. Türk'ün ölümüne yakın oğullarına "Altun Yurd" olarak bahsettiği "Altun-dağ"a çıkmalarını ister:

Türkülerle Altun Yurd'a gittiler,
Gümüş sulu bir ormana yettiler. (s. 261).

Altun Yurd denilen, rızkı bol yerde yıllarca barınırlar. Tavguk'un nefesine uyup geyiği okla vurup pişirmesi mekânla ilgili bütün büyüü bozar ve Türkler burayı boylar hâlinde terk etmeye başlar. Dil ve üslup olarak destan metinlerini hatırlatan bu eserde öne çıkan unsur köken bilgisinin hikâyesidir. Hikâye içinde de mekân önemli rol oynar. Çünkü mekânın varlığı ulus kimliğinin oluşumunun Ziya Gökalk fikirlerini toplumun bütün kesimine yaymak, Türkçülük mefkuresini aktarmak için büyük küçük demeden her yaş grubuna yönelik bir üslup oluşturur. Özellikle gençler ve çocuklar yeni neslin temsilcisi oldukları için onların bilgi ve bilinç düzeyini arttırmak öncelik taşır. Yeni yetişen nesil Türk soyunu, kimliğini, töresini ve kültürünü öğrenerek büyümelidir. Verilecek mesaj toplumsal hafızanın kendisi olmalıdır. Bundan dolayı "Alageyik" şiiri bugünle bağ kurmadan sadece köken bilgisine yer verir. Mitik bir zaman ve mekân içerisinde hikâye anlatılır ve bitirilir. Misal mitik mekân olarak Ergenekon adı zikredilmese bile göndermeler yapılarak anlatılmaya çalışılır. "İlâhi" adlı eserde yine Ergenekon üzerinden soy bilgisi verilmeye çalışılırken bugünü işaret eder. Şiirin devamında dinî bir perspektif çizilip Türklerle birlikte İslam'ın eski güzel günlerine dönmesi ve eksik medeniyetin tamamlanması anlatılır. Burada Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık beraber işlenerek, fikrî olarak birlik zemini oluşturulmaya çalışılır. "Ötüken Ülkesi"nde ise mitik mekân üzerinden tarihsel bir vatan bilinci ortaya konur. Ana yurt olarak görülen ve kutsal sayılan "Ötüken", bugün için vatanın kutsallığını ve onun için verilen mücadelenin değerini sembolleştiren bir imge hâlini alır.

Sonuç

Ondokuzuncu ve yirminci yüzyıl Osmanlı'nın milliyetçi isyanlarla boğuştuğu bu sebeple toprak kaybettiği ve yıkılışa doğru sürüklendiği bir dönemdir. Bir Osmanlı aydını olarak durumun vahametinin farkına varan Gökalk, Osmanlı'nın devlet geleneğine ters düşmesine rağmen milliyetçilik düşüncesini kurtuluşun reçetesi olarak görür. Köken bilgisi için Türk soyunun ortaya çıktığı coğrafya-

ya uzanır. Orta Asya Türklüğü ile Osmanlı Türklüğü arasında kopukluk olduğunun farkındadır. Çünkü geçmiş ile an arasındaki süreklilik bağı kırılmıştır. Bu kırılmanın sebebi her ne kadar inanç mefhumu olsa da kültür ve dil noktasında ortak hafızaya sahip olma bunun önüne geçebilir. Birliğin sağlanması ve aradaki mesafenin kapanması için bilinçdışına itilen hatıraların tekrar gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Mekân, toplumsal hafızayı yeniden üretmesi, süreklilik barındırması ve yeni anlamlar inşa etmesi bakımından öne çıkar. Bundan dolayı Gökalp, Türklerin doğduğu Orta Asya'yı, burada oluşturulan destanları, menkıbeleri, hikâyeleri, mitolojiyi manzumelerinin konusu hâline getirir. Coğrafyayı da mitik mekân tasavvuruna dâhil ederek buradan hem kültürel anlamlar çıkarır hem de ulus kimliği oluşturmak adına kökene dair olağanüstülükler üretir.

Manzumelerde kullanılan mitik mekânlar üçe ayrılabilir:

1. Geniş bir coğrafyayı temel alan mitik mekânlar: Turan, Kızılelma.
2. İlk yerleşim alanlarını ifade eden mitik mekânlar: Karakurum, Turfan, Ötüken, Beşbalık.
3. Kutsiyet atfedilen mitik mekânlar: Tanrı Dağ, Altun Dağ, Gök Dağ, Tarhan Dağı, Tükin Dağı, Ergenekon.

Mitik mekânlar üzerinden Orta Asya ile Osmanlı toprakları arasında bağ kurulmaya çalışılır. Bu bağ Türk kimliğini öne çıkaran ortaya çıkış ve yeniden doğuş mitleridir. Manzumelere dikkat edilirse bu mitleri simgeleyen Turan, Karakurum, Ötüken, Tanrı Dağ, Altun Dağ ve Ergenekon'dan daha fazla yararlanıldığı görülür. Fakat mitik mekânların kullanımı ne geçmişe duyulan özlem ne de geçmişin "an" içinde yaşama isteğidir. Bir taraftan soy bilgisi üzerinden kimlik inşa ederken diğer taraftan da Türklerin atalarının zamanında verdiği mücadelenin "an" için örnek olması bakımından verilen mesajları içerir. Bu mesajlar mücadele azmi, yurt-vatan bilinci ve fikir-ülkü birliğidir. Bu birlikteliği kurmak için mitik mekânın ruhuna uygun olarak anadilin bütün imkânlarından yararlanıp destan ve menkıbe üslubunu tercih eder. Bunların sonucu olarak aradaki mesafeyi ve sınırları kaldırmak için tarih yazımına karşı çıkar. Onun yerine hafızayı teklif ederek duyguyu merkeze yerleştirir. Bu minvalde anlam olarak yeniden inşa edilen mitik mekânlar geleceğe tutulan ayna işlevi görür.

Ziya Gökalk'ın kaynağı, kendini ulus devlet modeliyle inşa edip Grek-romen kültüründen, mitolojisinden beslenen ve bunu romantizmin ifade gücüyle aktaran Batı'dır. Batı'nın yöntemini referans alırken seküler bir anlayışı benimsemediği gibi ne öykünmeci ne de eklektiktir. Çünkü Gökalk, milliyetçiliğin Batı'yı birleştirdiğinin ancak Osmanlı'yı parçalara ayırdığının farkındadır. Bunun için yıkılışı önlemek ve Türk dünyası ile bütünleşerek millet olmak için sentez oluşturma gayretindedir. Bu sentezin içerisinde hem İslam hem Türkçülük hem de Batılılaşma vardır. Yöntem olarak Batılı, bilinç olarak Türk, inanç noktasında da Müslümandır.

Kaynakça

- Aktaş, Ő. (1984). Milli Romantik Duyuş Tarzıyla Yahya Kemal ve Ziya Gökalt. *Doğumunun 100. Yılında Yahya Kemal Beyatlı* (s. 13-23). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları .
- Albayrak, K., Argunşah, H., Argunşah, M., Çelik, C., Acer, A. V., Görkem, İ., & Günay, Ü. (2010). *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Zya Gökalt*. (Ü. Günay, & C. Çelik, Hz.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatleri, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* (2. b.). (İ. Sa-vaş, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (2. b.). (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berlin, I. (2004). *Romantikliğin Kökleri*. (H. Hardy, Dü., & M. Tunçay, Çev.) İstanbul: YKY.
- Beysanoğlu, Ő. (1956). *Doğumunun 80. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalt'in İlk Yazı Ha-yatı 1894-1909*. İstanbul: Şehir Matbaası.
- Bulut, B. (2019). *Zirvenin Işıltısı -Yeni Türk Őiirnde Dağ (1860-1908)*. Ankara: Berikan Yay-ı-nevi.
- Cassirer, E. (2005). *Sembolik Formlar Felsefesi II Mitik Düşünme*. (M. Köktürk, Çev.) Ankara: Hece Yayınları.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* (A. Őenel, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Delanty, G. (2013). *Avrupa'nın İcadı: Fikir, Kimlik, Gerçeklik* (3. b.). (H. İnanç, Çev.) Ankara: Adres Yayınları.
- Eliade, M. (2000). Mit: Bir tanım denemesi. Y. Bonnefoy, & L. Yılmaz (Dü.) içinde, *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü* (N. Çıka, Çev., Cilt II (K-Z), s. 782-784). Ankara: Dost Kitabevi.
- Ergin, M. (2005). *Orhun Abideleri* (35. b.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Filizok, R. (1991). *Ziya Gökalt'in Edebî Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araş-tırma*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Filizok, R. (2005). *Ziya Gökalt*. Ankara: Akçağ.
- Gökalt, Z. (1968). *Türkçülüğün Esasları* (7. b.). İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Gökalt, Z. (1976). *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*. (İ. Kutluk, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gökalt, Z. (1976b). *Türk Töresi*. (H. Dizdaroğlu, Dü.) Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Gökalt, Z. (1989). *Şiirler ve Halk Masalları* (3. b.). (F. A. Tansel, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Hacıeminoğlu, N. (1979). Ziya Gökıalp'te Turan Fikri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 23, 215-227.
- Heyd, U. (1980). *Ziya Gökıalp Türk Milliyetçiliğinin Temelleri*. (C. Meriç, Çev.) İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Hobsbawn, E. (2006). Gelenekleri İcat Etmek. E. Hobsbawn, & T. Ranger içinde, *Geleneğin İcadı* (M. M. Şahin, Çev., s. 1-18). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobsbawn, E. J. (2010). *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit, Gerçeklik"* (4. b.). (O. Akınhay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Jusdanis, G. (1998). *Geçikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişii*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Karaaslan, F. (2019). *Toplumsal Hafıza: Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*. İstanbul: Ke-tebe Yayınevi.
- Köseoğlu, N. (2005). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Ziya Gökıalp*. Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Kushner, D. (1998). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. (Z. Doğan, Çev.) İstanbul: Fener Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmud, (2006). *Divânü Ligâti't-Türk* (5. b., Cilt III). (B. Atalay, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (M. E. Özcan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi: Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkırmılı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi .
- Öztürkmen, A. (2006). *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik* (2. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parla, T. (2009). *Ziya Gökıalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: Deniz Yayınları.
- Paz, O. (1996). *Çamurdan Doğanlar, Romantizmden Avangarda Modern Şiir*: (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Roux, J.-P. (2008). *Türklerin Tarihi - Pasifikten Akdenize 2000 Yıl* (5. b.). (A. Kazancıgil, & L. A. Özcan, Çev.) İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Sarlo, B. (2012). *Geçmiş Zaman, Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*. (P. B. Charum, & D. Ekinci, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Tansel, F. A. (1989). Giriş. Z. Gökıalp içinde, *Şiirler ve Halk Masalları* (3. b., s. XIII-XL). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tanyu, H. (1976). Açıklamalar. Z. Gökıalp, & H. Tanyu (Dü.) içinde, *Kızılma* (s. 131-229). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Taşağıl, A. (2020, Aralık 27). *Turfan*. İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/turfan> adresinden alındı

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ulusoy, M. (2014). *Türk Devrimi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Watt, I. (2014). *Modern Bireyciliğin Mitleri*. (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.